

դուների թէ ընկերութեան վիճակին մէկ քանի գիծերը միայն կը ներկայացնէ և կամ աւելի լաւ որոշեալ զարարջմանի մը ընդհանուր ձկտումները՝ որ կ'իջխեն ամէն նուն վրայ ու քիչ շատ միեւնոյնը կ'ըլլան ամէն դասի անհատներու մէջ։ Այս ըմբռնումով այդ բանաձեւին պարունակած ճշմարտութիւնը ընդհանուր և անորոշ է։
Ս. Մ.

ԹԱԳԱՒՈՐԻՆ ՈՐՇԻՆ ՄԱՆՐԱՎԷՊ ՄԵՎ ԱՐԱՐՈՒԱԾՈՎ

Անձերուն պիտի ծանօթանանք հնգշնէն երբ իւրաքանչիւրը խօսեալ համար թիմին վրայ զայ։
Դէպքը տեղի կ'ունենայ Դարեանայի զինգերն մէկուն՝ զհազարի մը տանք մէջ, Բարբէն հազարը երկու օրուան հետաւորութեան վրայ, 1812 զինգերի 16ին իրկունը։

ՎԱՐԱԳՈՐԸ ԿԸ ԲԱՑՈՒԻ

Իրկուն է և կրակարանը վատուած է։ Կարողաւ ուրք տարեկան տղիկ մը՝ նստած է սեղանի մը առջև. ձիջը սենեկին մէջտեղը, և դանդաղորով ու ժանդարանք գրելու նուէն է։ Երբ տող մը կ'աւարտէ, քննական աչք մը կու տայ գրածին, գլուխը ճախ աչ՝ և ապա ձախ կողմը տանդով։

Կարողու. — (կը գրէ) «... Ուստի այսօր... պիտի ընենք պատմութիւնը, ամէնէն նշանաւոր և ամէնէն կարեւոր անձերէն մէկուն մեր աղուոր դաշտերուն Գեանախնձորին. գեանախնձորին հայրենիքը Ամերիկան է...» (ընդհատեցով՝ գրիւր վար կը դնէ ջրին տակէն մրմնայով). Այնք տեսնար... ալ չեմ տեսնար... պէտք է երազ մը վառեմ. (Հրազ մը կ'առնէ դաշտանին մէջէն, կրակարանին կը մօտեկայ և բռնորի կտոր մը պտրեցով խանձողին կը մօտեցնէ և երբ բոցը կ'առնէ, ձրազը կը վառէ ու սեղանին վրայ կը դնէ և կը սկսի գրու, քիւնը ասաց տակնի). Ամերիկայէն Եւրոպա բերուեցան...

(Դուրսը կառքի մը աղմուկ կը շուռի, որ տանը տալն. կանգ կ'առնէ, Կարողու դէպ ի պատուհան կը վագէ). Հոս կարծ մը կեցած է. (Միկը Կարողու այս բաները կը գրուցէ, կը լսէ դրան զարմուիլը և մի և նոյն ժամանակ քաջաշիւր)։

Կարողու. — Ա՛հ մարդ մը։

(Ռիստակմ Մեմուշեմ է, որ կիսաբաց դռնէն գէպ ի դուռն կը նայի և կ'ըսէ).

Ռիստակմ. — Վէհաքառ տէր, ներսը տղիկ մը կայ։

(Նարդոնոն ներս կը մտնէ մուշտակով մը ծածկուած և մտած կ'երևի։ Առաջին կայանն է Պրանուայի հողին վրայ, ուր կը մտնէ սն Ռուսիա արշաւանքին վերադարձին։ Կը ձաւնայականորէ անշուք կիւղով, քերն. արագընքաց կառքով մը։ Սպայ մը զինքը կանխած էր ի Բարիզ և Մոնիթէօրի մէջ կարճ յայտարարութիւն մը հրատարակելու հո՛ր՝ քի ինչպէս կայսրը՝ իր զորավարներուն հետ միասին Սմոկլոնի մէջ ժողով մը գումարած էր զինտներն Ելն. և քի նորին վեհապաւտարին Յովակիմ Միւրայի յանձնաւած էր զօրաց վերին հրամանատարութիւնը միայն ձմրան ցուրտ եղանակին որ արգելք էր զինտներուն գործողութեան, և քի կայսրը վարչապաւտարի ձմրան թարով Բարիզ կը վերադաւանայ՝ կայսրութեան գործերուն զինք ձեւք ամենկու համար)։

Կարողու. — Ինչո՞ւ ուրիշին տունը կը մտնէք առանց հրաման ուզելու։

Նարդոն. — Որովհետեւ դուք բաց էր։

Կարողու. — Դուք բաց էր տնցիներուն համար, և ո՛չ թէ ամէն անցնող—գաւնողներու համար. օտարի մը տանը մտնելէ առաջ պէտք է հարցնի, հեթի՛ն է, կ'արտօնէ՞ք։

Նարդոն. — (Ժպտելով և դէպ ի կրակարան երբայով). Կեանքիս մէջ մէկ անգամ միայն արտօնութիւն ուզած եմ, երբ թուրք բանակը վերակազմելու կ'ուզէի երթալ և մերժուեցայ։ (Ուժով) Անկից ի վեր միշտ մտած եմ ուրիշներուն տունը առանց արտօնութիւն ուզելու։

Կարողու. — Եւ չհանդիպեցա՞ն մէկը՞ որ գէշ կերպով մը զքեզ դուրս վանտէր։

Նարդոն. — Այո, Ռուսիայէն, շիրմաշաքը վանտց։ Ո՞վ կայ տունը։

Կարողու. — Ե՛ս կամ։

Նարդոն. — Դուն ո՞վ ես։

Կարողու. — Կարողու։

Նարդոն. — Ե՛նձոքք։

Կարողու. — Հայրս և մայրս գիւղն են. քի առնէն կը վերադառնան. երբ գան պիտի ըսեմ իրենց որ դուն առանց արտօնութիւն ուզելու մեր տունը մտար։

Նարդոն. — Շատ աղէկ։ (Սեղանին ալք մը կու տայ) Ի՜նչ կ'ընէիր։

Կարողու. — Պատմութիւն կը գրէի։

Նարդոն. — Դուն պատմութիւն կը գրես։

Կարողու. — Այո։

Նաբոյէոն. — Ի՞նչ պատմութիւն է գրածդ։
Կարոյոս. — Այն պատմութիւնը զոր հայրս ինծի
կը սորվեցնէ, կը բացատրէ և ես կը գրեմ։
Նաբոյէոն. — Հիմա, ի՞նչ պատմութիւն է գրածդ,
(Ոտք կ'ենդ, սեղանին կը մօտենայ և կը
կարդայ) Հայտարարեալ ընենք պատմութիւնը,
ամէնէն նշանաւոր և ամէնէն կարեւոր անձն-
րէն մէկուն. մեր աղուոր դաշտերու գետնախնը,
ծորին... մեր աղուոր դաշտերուն. ի՞նչ կը
հասկնաս մեր աղուոր դաշտերուն ըսելով, և
ո՞վ է այդ մեր աղուոր դաշտերուն ամէնէն կա-
րեւոր անձը։

Կարոյոս. — Գետնախնծորը։

Նաբոյէոն. — Գետնախնծորը. (ընթերցումը կը
շարունակէ, և վայրկեան մը վերջ). դուն գետ-
նախնծորի պատմութիւնը կը գրես։ Հայրդ
քեզի գետնախնծորի պատմութիւնը կը սոր-
վեցնէ։

Կարոյոս. — Միայն գետնախնծորին պատմու-
թիւն չէ, այլ նաև ցորենին, լազուտին. լա-
զուտը՝ ինչպէս կ'երևի եգիպտացիներէն զըս-
տուած ըլլալուն, եգիպտացորեն կը կոչուի.
1520 թուականին Եւրոպա ներածուած է ու
հիմա երկրագունդի վրայ ամէն տեղ տարա-
ծուած է...։

Նաբոյէոն. — Շատ լաւ։

Կարոյոս. — Դուք գիտէ՞ք ասիկայ։

Նաբոյէոն. — Ե՛ս, ո՛չ։

Կարոյոս. — Զեր հայրը ձեզի չէ՞ սորվեցուցած։
Իմ հայրս ձերինն չառ տուի գիտուն է։

Նաբոյէոն. — Կրնայ ըլլալ. բայց հայրդ մար-
դերու պատմութիւնը սորվեցուցած չէ՞ քեզի։

Կարոյոս. — Ի՛նչ բան։

Նաբոյէոն. — Մարդերու պատմութիւնը։

Կարոյոս. — Զեմ հասկնար։

Նաբոյէոն. — (Կրակարանին մօտննադիմ կրա-
կը կը խառնէ) Ի՛նչպէս չես հասկնար մարդե-
րու պատմութիւնը. օրինակի համար՝ Ֆրան-
սայի պատմութիւնը։

Կարոյոս. — Զեմ գիտեր, բսածդ չեմ հասկնար։

Նաբոյէոն. — Ներողութիւն, դուն ֆրանսացի
չես։

Կարոյոս. — Մարդ եմ, եւրոպացի, ֆրանսացի.
հայրս ինծի այսպէս սորվեցուցած է։

Նաբոյէոն. — Շատ լաւ, ուրեմն ֆրանսացի ես.
գիտե՞ս թէ ո՞վ կը թագաւորէ հիմա Ֆրանսայի։

Կարոյոս. — Ի՛նչ ըսել է ո՞վ կը թագաւորէ։

Նաբոյէոն. — Այո, ո՞վ է որ կը հրամայէ բո-
վանդակ Ֆրանսայի։

Կարոյոս. — Բարին Աստուած։

Նաբոյէոն. — Լաւ, աղէկ է ըսածդ... Բարին
Աստուած... ան երկինքն է։ Բայց Աստուծոյ
հոգը ո՞վ կայ երկրիս վրայ։

Կարոյոս. — Գիւղացին։

Նաբոյէոն. — Ի՛նչպէս գիւղացին։

Կարոյոս. — Հայրս ինծի այսպէս սորվեցուցած
է որ գիւղացին բարի Աստուծոյ ամենէն մե-
տիկ մարդն է, որովհետև կ'աշխատի Աստու-
ծոյ փութքին և կ'աւելնէ համաձայն։ Գիւղացին
սերմը կը ցրէ անէ անիւն մէջ և հողով կը ծած-
կէ, և բարին Աստուած կու տայ շուրք և ա-
րևը. և այն աստե՛ն հասկերը կ'անին և երկիրը
կը ծաղիկ Աստուծով և գիւղացիին աշխատու-
թեամբ։ Հայրս ինծի այսպէս սորվեցուցած է։
Նաբոյէոն. — Բայց դուն որ եգիպտացորենին
պատմութիւնը այդչափ լաւ սորվեր ես, չե՛ս
գիտեր նաև որ Ֆրանսայի մէջ՝ օրինակի հա-
մար, կայսրը կայ։

Կարոյոս. — Ո՞վ։

Նաբոյէոն. — Կայսրը։

Կարոյոս. — Ի՛նչ բան է կայսրը։

Նաբոյէոն. — Նաբոլէոնի անունը լսած պիտի
ըլլաս։

Կարոյոս. — Որո՞նք։

Նաբոյէոն. — Նաբոլէոնին։

Կարոյոս. — Այդ բառը լսած չեմ։

Նաբոյէոն. — Դուն քուս Նաբոլէոնին անունը
լսած չես։

Կարոյոս. — Ե՛ս, ո՛չ։

Նաբոյէոն. — Հայրդ հանրապետական է։

Կարոյոս. — Իմ հայրս գիւղացի մըն է։

Նաբոյէոն. — Բայց դուն ո՞ր կ'ապրես։

Կարոյոս. — Հին, դաշտերուն մէջ։

Նաբոյէոն. — Զնաւ գիւղ չե՛ս երթար։

Կարոյոս. — Պատարագի համար կ'երթամ։

Նաբոյէոն. — Թերեւ հին թագաւորականի մը
տան մէջ կը գտնուիմ. արդեօք վանտայի
Ռացոյի զինե՛րն են ասոնք։ Գուցէ հայրդ խօսած
է քեզի թագաւորին վրայա՞ջ...

Կարոյոս. — Ո՞վ։

Նաբոյէոն. — Ուրեմն Լուդովիկոս ԺԶի անունն
ալ լսած չես։

Կարոյոս. — Ո՞վ։

Նաբոյէոն. — Հայրդ, որ քեզի գետնախնծորի
պատմութիւնը կը սորվեցնէ, ասանց սորվե-
ցնելու թէ ո՞վ է Նաբոլէոնը, յիմարին մէկն է։

Կարոյոս. — Ի՛նչու կը նախատես հայրս։ Եթէ
ես ալ քեզի պէս մեծ ըլլայի, ապառա՛կ մը կ'ի-

ջեցնէի երեսիդ։

Նաբոյէոն. — (Կը ժպտի) Առաջին ֆրանսացին,

Ի որում, հետ կը խօսակցեմ Ռուսիա արշաւան՝
 փէտ, յետոյ, տեղե մըն է՝ որ զիս կ'ուզէ ապ-
 տակել։ ասիկայ բարեգուշակ բան մը չէ։
 Կարողա՞նք։ — Դուք ինծմէ գորաւոր ըլլալնէդ
 կ'օգտուիք։ անձնական ուժին օգտուելը ու
 առանց արտօնութիւն ուզելու ուրիշին տունը
 մտնելը երկու շատ տեղե բաներ են։

Նաբոյդեն. — Երկուքնիս տարբեր բարոյական
 տեսակէտներ ունինք, փոքրիկ կարողոյս։
 Կարողոյս. — Գոնէ իմ հայրս այսպէս սորվի-
 .ցողացած է ինծի։

Նաբոյդեն. — Հայրդ շատ կը սիրեն։
 Կարողոյս. — Այո։

Նաբոյդեն. — Եւ զիրքը գիւցազի մը պէս կը
 պաշտպանես։ Այրիս։ Քանի՞ տարեկան ես։
 Կարողոյս. — Ութը։

Նաբոյդեն. — Կը փափաքէի որ իմ զաւակս ալ
 երբ ութ տարեկան ըլլալ, կարող ըլլայ պաշ-
 տպանել զիս, ինչպէս որ դուն քու հայրդ կը
 պաշտպանես։ Մօտեցիր Կարողոյս, հաշուիկը
 տուր ձեռքդ։

Կարողոյս. — Նախ պէտք է խօսքդ ես առնես
 ըսելով թէ հայրդ յիմար չէ, սխաւեցայ, նե-
 րողութիւն։

Նաբոյդեն. — (Կը ծայտի) Ճիշտ է. հայրդ յի-
 մար մը չէ, շատ ներողութիւն կարողութիւն։
 Ինչո՞ք զինքը այդչափ կը սիրես։

Կարողոյս. — Ինչո՞ք։ Հայտ մը պատճառներով։
 Որովհետեւ միշտ միասին կը կենանք, միշտ,
 միշտ. երբեք զիս չի թողուր. զինքը չտեսնելս
 կէտ չա՞մ եղաւ եւ կարծես թէ տարի մըն է։

Նաբոյդեն. — Միշտ քովդ կը կենայ... որպէս
 զի որդիք զմեզ սիրեն պէտք է միշտ ի միասին
 ապրին։

Կարողոյս. — Եւ յետոյ, ինծի շատ աղուար բա-
 ներ կը սորվեցնէ...

Նաբոյդեն. — (Խիստ կերպով) Սակայն սորվե-
 ցուցած չէ՞ թէ ո՞վ է Նաբոյէնը։ Տես կարո-
 լութիւն, եթէ հայրդ քեզի սորվեցուցած ըլլար
 թէ ո՞վ է Նաբոյէնը, խօսակցութիւննիս բո-
 լորովին ուրիշ կերպ պիտի ըլլար։ (Աջակողմի
 փողը դանկէ կը մտնեն Ֆրանսուա 26 տա-
 րեկան ցիւղացի երիտասարդ մը և իր կիներ
 Մարիամ, Կարողոյսի ծնողքը. խորշկ կանգ-
 . կ'առնեն մուտքին վրայ, յանկարծ տեսնելով
 . անձանք մը՝ որ իրենց որդւոյն հետ կը խօ-
 . սեն...) Կ'ուզեմ քեզի սորվեցնել թէ ի՞նչ բան
 է Նաբոյէնը մը... կայսր մը... Թագաւոր մը։
 Ֆրանսուա. — (Թափով մը անձանքիմ դէմ
 փնչիկ) Պարոն, իմ զաւակիս գաստիարակու-

թեան հօգը կարծեմ ինծի կը պատկանի։ (Նա-
 բոյդեն ռաքի կ'նշէ կը դառնայ Ֆրանսուայի.
 իսկ Ֆրանսուա վայրկեան մը զինքը կը դի-
 տէ. և արագօրէն կը դիմէ դէպ ի կնդրոնի
 դուռը, տեսնելու համար թէ ո՞վ է այդ ան-
 ժանօրը. դրան առիւն կը տեսնէ. կ'առքը և
 Միմոյէնը. պահ մը կը շփոթի, կը յազուի,
 ստիպել ինքզինքը գտնելով)։ Հոս ի՞նչ ունիք
 պարոն, ո՞վ էք դուք, ի՞նչ կ'ուզեք իմ տանս
 մէջ։

Նաբոյդեն. — Կու գամ հետեւն, և կ'երթամ
 Բարիզ. կ'ուզէի քիչ մը հանգչիլ և տաքնալ
 Ի՞նչու այդչափ խիստ կերպով ընդհատեցիք
 խօսակցութիւնս որդւոյդ հետ։

Ֆրանսուա. — Պարտական չեմ ի և է բացա-
 տրութիւն տալու. հոս գերագոյն տէրը ես եմ.
 Երկու հպատակներ ունիմ միայն, որոնք զիս
 կը սիրեն և ես ալ զիրենք կը սիրեմ, ունիմ
 կալուածներ, յորս գաւառեր, որոնց մէջ կը
 պտտիմ ամէն օր, և լաւ կը ճանչնամ. կու
 տամ կայսեր՝ ինչ որ կայսրը կը պահանջէ՝
 տուրքերը, նայալէս կը պահեմ մարդկային
 օրէնքները. հոս ասան մէջ՝ իմ ամէն ինչ եմ.
 խօստեղ այն բաները միայն կը խօսուին՝ ինչ
 որ ես կ'ուզեմ որ խօսուին. կան բաներ՝ որ
 այս յարկին տակ պէտք չէ լսուին, պէտք չէ
 որ զաւակս պարսպ և անիմաստ խօսքեր
 լսէ...

Նաբոյդեն. — Ուրեմն ես պարսպ և անիմաստ
 խօսքեր գրուցեցի։

Ֆրանսուա. — Այո, այն խօսքերը՝ որ կ'ուզէիք
 բացատրել Կարողութիւն, երբ ես վրայ հասայ։
 Նաբոյդեն. — Կայս...

Ֆրանսուա. — (Ստիպելով որ յո՞՞ք) Ճիշտ այդ է։
 Նաբոյդեն. — (Հարկը կը նայի զարմացած և
 կարծես կը վախճայ)։ Ռիւստէ՞մ. (Ռիւստիմ
 կ'երևի) վախճա՞մ խելագարներու տան մը մէջ
 կը գտնուին։

Ֆրանսուա. — (Թերև. հեգնաւեցով մը) Պարոն,
 դուք լաւ ֆրանսացիի մը տան մէջ կը զբա-
 նուիք։

Նաբոյդեն. — Ուրեմն ասոր համար է որ ֆրան-
 սացի ըլլալու՝ ինքզինքը հպարտ զգացող ձեռ
 որդւոյն արմատներնու պատմութիւնը միայն
 . սորվեցնելով կը գոհանաք. (Ֆրանսուա կը
 յո՞՞ք), դուք ալ կ'անգիտանաք ձեռ որդւոյն
 պէս, թէ ո՞վ է Նաբոյէնը։

Ֆրանսուա. — Ձեմ անգիտանար...

Նաբոյդեն. — Այդ ալ բան մըն է։
 Ֆրանսուա. — Բայց զիս չի հեղափոխեր։

Նարդոյեռն. — (Ինքնորոշող գաղտնի) Բնաւ իր պատկերը տեսած է՞ք:

Ֆրանսուա. — Տեսած պիտի ըլլամ, բայց չեմ հետաքրքրուած:

Նարդոյեռն. — Արամարանքի զգացմամբ մըն է որ որեւիք կայսեր հանդէպ:

Ֆրանսուա. — Ո՛չ, խորին արգահատանքի զգացում մը միայն:

Նարդոյեռն. — Արգահատանքի... ըսել է թէ Ֆրանսուայի մէջ կը կարծեն որ կայսեր Ռուսիայի արշաւանքը, զինքը ֆրանսացիներուն արգահատանքին արժանացուցած է: Ե՛հ, կարճ ժամանակէն նոր բանակներ...

Ֆրանսուա. — Ճիշդ ասոր համար է որ արգահատանքը կ'աւելնայ:

Նարդոյեռն. — Եւ դուք որ այս կերպ կը խօսիք Նարդոյեռնի վրայ, կ'ըսէք թէ լաւ ֆրանսացի էք: Ինչ ըրած էք Ֆրանսուայի համար, որ ինքզինքնիդ լաւ ֆրանսացի կը համարիք:

Ֆրանսուա. — Մարիամ, կարողութիւնը յոգնած է. ես ալ ձեզի կը հետեւիմ, անմիջապէս որ այս պարոնը մեկնէի: Գիշեր բարի, կարողութիւն:

Կարդու. — Գիշեր բարի հայրիկ (հօրը վիզը իր փաթորիւնէ ետք կը հարկաւ հարկաւորները կու տայ: Մարիամ և Կարդու ճախարհորդմէն կը մեկնին):

Ֆրանսուա. — (Յոյց տալով Նարդոյեռնի Ռուստինի) կ'ըսէ՞ք ձեր ծառային որ երթայ կառքին մէջ սպասէ:

Նարդոյեռն. — (Կը նայի Ռուստինին և կը վառանի. կը նայի Ֆրանսուայի) Ռուստին, գնա սպասէ կառքին մէջ:

Ֆրանսուա. — (Կը թանայ ճախարհորդի դուռը, ապառով ըլլալուն համար՝ քէ կ'իյն և գաւազի անհատնեակ զնազէր են, և զայն կրկին՝ խնամքով գոցելով, կ'երբայ փակելուն նսն. կեդրոնի դուռը, և յետ վստահ ըլլալուն քէ Ռուստինը դուռը չի, և չի կրնար իրենց խօսակցութիւնը լսել):

Նարդոյեռն. — (Ֆրանսուայի շարժումները կը դիտէ և անհանգիստ կերպարանք մը կ'աւելնու):

Ֆրանսուա. — Մի՛ վախնաք բնաւ, վեհապառ տէր:

Նարդոյեռն. — Ա՛հ, դուն զիս ուրիշ անգամ տեսած եմ, դու զիս կը ճաննաս... և յանդգնեցար...

Ֆրանսուա. — Ես ձեզ բնաւ տեսած չեմ, վեհապառ տէր, բայց իսկոյն ճանչցայ: Դուք

զիս ուրիշ անգամ տեսած էք, սակայն զիս չճանչցար:

Նարդոյեռն. — Ես քեզ ուրիշ անգամ տեսած եմ: Ֆրանսուա. — Դուք չէ շատ անգամներ, բայց մէկ անգամ ապահովապէս, ճիշդ այն տեսն որ հայրս նախատեսիք:

Նարդոյեռն. — Ես քու հայրը նախատեսիք...

Ֆրանսուա. — Այո, իտալերէն բառական գոհեհիկ բառով մը:

Նարդոյեռն. — Չեմ հասկնար, որո՞շ խօսեցէ՞ք՝ որ համոզուիմ թէ յիմարի մը տան մէջ չեմ գտնուիր:

Ֆրանսուա. — Վեհապառ տէր, տուն մը՝ ուր պէտք չէ ըսել այնպիսի խօսքեր որ թագաւորականութիւնը ակնարկէն, տուն մը՝ ուր թագաւորական անունը արգահատանք և երկնիզ կ'ազդէ, յիմարի մը տուն չի կրնար ըլլալ, այլ իմաստունի մը, որուն իմաստութիւնը դարձու փորձառութեամբ ծնունդ առած է: Նարդոյեռն. — Խօսեցիք միշտ նուազ հասկնալի կը դառնան ինծի:

Ֆրանսուա. — Դուք շատ լաւ պիտի հասկնաք քիչ մը վերջը, երբ ձեզի ըսեմ թէ՛ ձեր և Բնայի տեսած էք զիս: Այնպիսի վրայ միայն անձն էք, որուն կրնամ ըսել ինչ որ ոչ ոք զիտէ, և երբեք պիտի չգիտնան. կրնամ ըսել ձեզի՝ որովհետեւ ձեր շահը կը պահանջէ, որ կնոջս, գաւազիս և ամէնուն չգիտեցած բանը՝ ձեզի վերապահէք: Ուրեմն այնպիսի վրայ մի միայն երկուքին պիտի ըլլանք այս ճշմարտութիւնը գիտցող:

Նարդոյեռն. — (Ապշած և զարմացած Ֆրանսուայի կը նայի):

Ֆրանսուա. — (Դրանքորէն) Դուք զիս տեսած էք 1792ի օգոստոս 10ին առաւօտը Թիւրինի պարտէզին մէջ, երբ հօրս, մօրս, քրոջս և հօրաքրոջս հետ միասին կ'երթայինք Մանիփ սրահը, Որենսդրի ժողովին, մեր կեանքը ապահովելու և ժողովուրդին կատարութեան ազատելու համար, որ կը յարձկէր մեր Թիւրինի բնակարանին վրայ: Ես այն տեսն եօթը տարեկան էի:

Նարդոյեռն. — (Ընդմիջելով) Դուն յիմար հոս:

Ֆրանսուա. — (Հանգարտօրէն կը շարունակէ) Պարոն Ռեզիսը, թագաւորին ըսած էր թէ՛ միայն Օրենսդրի ժողովին կարելի էր փրկութիւն գտնել. պարտէզին անցնել, հայրս ըսաւ, այս տարի յորձան շուտ կը թափին տերեւները: Ամբողջ պահ մը գմեղ կը սեղմէր. զի նուր մը զիս իր բազուկներուն վրայ առաւ:

աղաղակելով ճամբայ տուէ՞ք զանաժողովին: Մայրս վախցաւ որ զիս կ'առնանգնեն և աղաղակ մը փոցուցաւ ն'ըսեն թէ՛ դուք վճնափառ եմք, որ այն ատեն թնգանսթմածիզներու հաւրերսաղծտ էիք, ներկայ եղած էք այս տեսարանին ու տեսնելով որ իմ թագաւոր հայրս աղքատական պաշտօնը առանց դիմադրութեան խռովարարներու աւարառութեան ձգած էր, դուք իր այս շարժումը որակեր էք իտալերէն նախատուից բառով մը:

Նարոյիտն. — Դուք յիմար մըն էք. Լուսովիկոս ԺԶի որդին 1795ին Տաճարին մէջ մտաւ, կեցած են իր մահուան վկայագիրը և դիագրեն նուրբան արձանագրութիւնը...

Յրաւնուա. — Տարաւոյս չկայ թէ այդ վկայագիրը և արձանագրութիւնը կը վերաբերին այն անձին, որուն ինքնութիւնը ինծի անծանօթ է, և որ իմ փոխտեստէս յետոյ իմ անկողնուցս:

Նարոյիտն. — Արդէն Յրաւնուայի մէջ թագաւորին շատ մը կեղծ աղքատորդներն մէջտեղ ելած են...

Յրաւնուա. — Հիմա դուք ուշադրութեամբ զիս դիտեցէք և կը հասկնաք որ ըսածս ճշմարիտ է. միւս կողմանէ, յայտնի է, եթէ կը յիշէք զանազանագոյն բնորոշող նշանը որուն վրայ շատ խոստում է, իմ պորպոնեան ձեռքս...

Նարոյիտն. — Զուգադիպութիւն մը...

Յրաւնուա. — Երկու ստորին հերձատամուկնքս ունին ժայն պակասութիւնը, որուն համար ճագարի առատութիւնը կը կողուրծէ. իսկ վերին չրթմանքի վրայ կը տեսնուի վէրքի մը սպիւն, որ մանկութեան ատեն ճերմակ մուկին հետ խաղալու միջոց՝ անոր խաթուածքէն մնացած է: Դուք պիտի գիտնաք որ 1785 սեպտեմբեր 1ին Սէն Գլուի մէջ պատուաւորեցայ կեղծ ծաղկաբուսի գէմ Պր. Ժօպերտունի ու Պրիւնիէ և լասսօն բժշկներու կողմանէ. ձախ բազուկիս վրայ կը մնան եռանկիւնածակ պատուաստին երեք տեղերը. կրնամ ցոյց տալ այդ սպիւններն և ուրիշներ, բայց հարկ չկայ: Ինչո՞ւ զանգ խաբէի, եթէ դիպումը, անհակակ դիպումը զանգ հաս բերած չլլլար, բնաւ մէկուն ըսած պիտի չլլլայի ինչ որ դուք լսեցիք, և ձեզի ալ պիտի չըսէի՝ եթէ ինչ որ տեղի ունեցաւ մեր մէջ՝ պատահած չլլլար: Ասոնք համոզուեցայ ըսել ձեզի երկուդէս, թէ մի գուցէ թագաւորականներու մասին իմ յայտնած զաղապարներս ձեզի նախատիքիմ համարեն, լով, ես գիւղացիս հալածանքի եմթարկուիմ:

Իմ այս երջանիկ անյայտութենէն զիս գուրս հանելը, ինծի համար շատ վտանգաւոր պիտի ըլլար:

Վճնափառ տէր, մտածեցէք անգամ մը իմ մանկութիւնս. երեք տարի կենանքս անցուցի Տաճարին մէջ յարստեւ սարսափի տակ վայրկեանէ վայրկեան սպաննուելու երկրիդէս. ա՛մէն անգամ որ բանտին դուռը կը բացուէր, թուրդ կ'ելլէի, կու գան զիս սպաննելու. ութը տարեկան էի, գիշեր մը ամբողջ անցուցի յուսահատ, աչքերս բաց և բանտին պատուհանին սենեած, կրկնելով միշտ ազօթք մը՝ որ մանկական ցրտէս կը բխէր. «Աստուած իմ, ըրէ՛ ինծի համար այս գիշերս յաւիտեանակա՛ն. ըրէ՛ որ չլուսնայ, որովհետեւ եթէ լուսնայ՝ հայրս պիտի սպաննեն...» և յետոյ տեսայ որ երկինքը կը սկսի լուսաւորուիլ, տեսայ նաև ճերմակիւր 31 Յունուարի առաւօտին 1793ի: Զիս մօրմէս բռնի յափշտակեցին և չըզգորացայ թէ զինքը մ'ըր սպաննեցին. բայց ամէն օր, ամէն վայրկեան կը մտածէի «զուցէ այս ժամուս մայրս կը սպաննեն»:

Ահա պարզեմքը զորս զանաժողովին թիւնս տուաւ ինծի մինչ մահուկ էի. ահա թէ ինչո՞ւ թագաւորութիւն բառը ինծի արգանաւ տանք և ստակում կը ներշնչէ. ահա թէ ինչո՞ւ իմ զաւակս պէտք չէ իմանայ այն բառերը որ զիս դժբաղդ ըլլին:

Նարոյիտն. — Եւ ինչպէս կրցաք փախչիլ անկից:

Յրաւնուա. — Թէրմիտոր ամսուն 9ին կէսօրին քանի մը անծանօթ անձինք խուժեցին սենեակս և զիս կառքով հեռացուցին անկէ. քանի մը վայրկեան արագութեամբ երթալէ յետոյ կեցանք ճամբու մը անկիւնը՝ ուր խումբ մը մարդիկ կը սպասէին. զիս տանողները քանի մը կարճ խօսքեր փոխանակեցին անոնց հետ, և կարծես թէ առած տեղեկութիւններն հակառակ ըլլար իրենց սպասածին, ամէնքն արագութեամբ փախուստ տալով աներևոյթ եղան, ինչպէս նաև կառապանք: Կառքէն վար իջալ, հագած էի յիդափոխականի զգեստ (Sans-culotte), գիտէի յեղափոխականներու երգերը, որ ինծի ստովեցուցած էր Միմոն. Բարիզէն դուրս ելալ և ինքզինքս դաշտերը ձգեցի. փախչիլ... հեռու, հեռու Բարիզէն. քաղցի երկար օրեր, նպատակս էր որդափ կարելի է հեռանալ Բարիզէն. ողորմութեամբ կ'ապրէի. և իրկուն մը ուսուսպաւ՝ ինքզինքս այս դրան առջև գտայ. գիւղացին՝ որ այս

տունիկի մէջ կը բնակէր, զիս ներս առաւ. ըսի իրեն թէ թշուառ որբ մըն եմ, չար տիւրոշ մը քովէն փախած որ զիս կը հալածէր. զիս իրեն որդեգիր առաւ. իր աղէկան Մաւրիամին հետ միասին մեծցանք և զիրար շատ եր սիրէինք, յետոյ կիսն եղաւ, իր հայրը մեռ. նեղով՝ ունեցած չորս դաշտերը մեզի ձգեց: Ահա ամէնը:

Յետոյ կրկին խորհեցայ անցեալ դէպքերուն և կառքով արեւադուելուս վրայ, կը կարծեմ որ Թէրմիտորի այն խռովայոյզ ցորենկին, մէկը մոռցն անցուցած ըլլայ թագաւորութիւնը վեհաճառատան, և իսկոյն անդրադարձած ըլլայ՝ թէ յիմարութիւն պիտի ըլլար այդ: Հնորհաւ կամ Աստուծոյ, զի այս հիմակուն անացուցած կհանքիս մէջ խաղաղութիւն գտած եմ, այն խաղաղութիւնը, որուն կրնայ բաղձալ ինծի պէս մանկութիւն մը անցնող ամէն մարդ:

Նարոյիկոն. — Եւ... բնաւ մոռէ չէ՞ք անցներ որ եթէ ես վճռողական ձախողուած մը կրիմ, դուք Արքայազուն տէր, կրնաք դարձեալ Ֆրանսայի գահը բարձրանալ:

Ֆրանսուա. — Վեհափառ տէր, կ'աղաչեմ մի՛ կոչէք զիս Արքայազուն, երբեք չեմ ուզեր յիշել այդ անունը. ձեզի կը պատասխանեմ. ոչ, Վեհափառ տէր: Պարագոնեաներու զարմառ Ֆրանսայի մէջ իր դերը վերջացուցած է Լուդովիկոս ԺՊ-ով. ճակատագիրը այսպէս վճռած է, ճակատագիրը հօրս և ինծի քաւել տուաւ այն ամէն սխալները, զոր կրնային գործած ըլլալ, Հնիրիկոս Գ.էն մինչև Լուդովիկոս ԺԵ Պարագոնեան թագաւորներն: Զաւակատագրին դէմ զնեմ կարելի չէ, եթէ հօրեղբայրներս օր մը կրկին արկածախնդրական փորձ մ'ընել ուզեն, պիտի ձախողիմ. փորձու. թեան մէջ չիյնալու և ճնշուի ու զրգուրեման չենթարկուելու համար, ես հրաժարած եմ իմ հին ընտանիքէս. այլ ես պիտի չտեսնեմ Մաւրիամ-Թերեզա քոյրս, որ զիս մեռած կը կարծէ, ոչ զոք պիտի տեսնեմ. ամէնուն համար թագաւորին որդին մեռած է. մի՛ միայն դուք գիտէք, Վեհափառ տէր, ճշմարտութիւնը: Հաւատքի համար նահատակուողները, հաւատքի մէջ կը գտնեն իրենց քաջալիւսութիւնը. ես նահատակ եղայ ընտանեկան զուգուրանքի մէջ, և ընտանեկան զուրգուրանքի մէջ է որ կը գտնեմ իմ միակեանքութիւնս. կը պաշտեմ զաւակս. աշխարհիս մէջ չկայ զաւ մը, որ կարենար փոխարինել այն տանջանքը, զոր

միշտ պիտի զգայի՝ խորհելով թէ արքայազուն ըլլալուս համար զաւակս ալ պիտի կրէր, ինչ որ ես կրեցի: Անիկա որ կ'ուզէ թագաւորական տոհմ մը հաստատել, պէտք է աչքի առնել ունենայ, Վեհափառ տէր, այն նեղութիւնները, զորս պիտի կրեն վերջին շառաւիղները, քաւելու համար իրենց բոլոր նախորդներուն սխալները: Զարուբիւն՝ հեռաւակս...:

Նարոյիկոն. — Ուրեմն ճիշդ պիտի ըլլար, որ թագաւորութիւն մը հիմնողը ինքն իսկ քաւել իր գործած սխալները:

Ֆրանսուա. — Հաւանաբար, Վեհափառ տէր: Նարոյիկոն. — Սակայն փառքը, Արքայազուն տէր, փառքը քեզի համար կարեւորութիւն չունի... իմ որդիս Հռովմայ թագաւոր է: Ֆրանսուա. — Վեհափառ տէր, իմ որդիս հոն կը քնանայ. ես ապահով եմ որ կատաղութեան մատնուած ժողովուրդը, երբեք պիտի չգայ՝ օր մը իւրել զայն իմ բազուկներէս, զաւակս իմս է:

Նարոյիկոն. — Քեզի համար աշխարհս այս շորս պատերմէն մէջ կը սահմանափակուի:

Ֆրանսուա. — Ո՛ր, դուք ունեմ երկիրս, զոր կը սիրեմ, կը մշակեմ, կը հսկեմ ամէն օր անոր վրայ, ամէն հող և խեղամք կը տանիմ: Երբ օր մը զիս իր մէջ ամփոփէ, վստահ եմ որ շատ քաղցրութեամբ պիտի ընդունի զիս, որովհետեւ զինքը շատ սիրած եմ:

Նարոյիկոն. — Մնաց բարեւ, Արքայազուն տէր:

Ֆրանսուա. — Վեհափառ տէր, կենաքիս մէջ վերջին անգամ է որ այսպէս կոչուիլս լսած պիտի ըլլամ:

Նարոյիկոն. — Ես քեզմէ թագ մը առի... պիտի չկարենամ ս եւ է բան մ'ընել քեզի համար:

Ֆրանսուա. — Այո, բնաւ զայն չվերադարձնել ինծի:

Նարոյիկոն. — (Կը մեկնի):

Մարիամ. — (Զայաւարտութեամբ կը զարնէ): Ֆրանսուա. — Մարիամ (կը բռնուի և ներս կը մտնի) կարո՛ղս կը քնանայ:

Մարիամ. — Այո. գնաց այն մարդը:

Ֆրանսուա. — Հիմա գնաց (կտաքին մեկնելու ձայնը կը լսուի):

Մարիամ. — Ո՛ր է այդ մարդը:

Ֆրանսուա. — Դժբաղդ մը որ կենաքը կ'անցնէ իր և ուրիշներուն թշուառութեան համար: Երթանք Մարիամ, ժամանակը անցած է:

Վարդգէսը կը գոցուի

Թարգ. Հ. Ե. Վ. ԱՅԵԵԵԵ